

Dierenwijs

Wat is jouw kijk op
dierenwelzijn?

Leerkrachtenhandleiding

Colofon:

Het lesproduct *Dierenwijs – Wat is jouw kijk op dierenwelzijn?* is ontwikkeld door Milieueducatie Den Haag. Daarbij is gebruik gemaakt van, en inspiratie opgedaan uit, het lesmateriaal *Oog in Oog*. Oog in Oog is educatief lesmateriaal over dierenwelzijn ontwikkeld door Djapo in opdracht van de dienst Dierenwelzijn van de Vlaamse overheid. Zie: www.dierenwelzijnde klas.be.

Vormgeving & illustraties: Studio Oblong

Inhoud

Inhoud	3
Introductie	4
Opbouw van het lespakket	6
Kerdoelen SLO	7
Introductie Dierenwelzijn	8
Les 1 – Verbonden met elkaar	10
Les 2 – Wat is dierenwelzijn?	13
Debatteren over dierenwelzijn	16
Les 3 – Verschillende standpunten	18
Les 4 – Debatteren over dierenwelzijn	20
Bouwen voor Haagse stadsdieren	22
Les 5 – Ontdekken rond de school	24
Les 6 – Onderzoek jouw stadsdier	26
Les 7 – Ontwerp jouw stapsteen	27
Bijlagen	
Bijlage 1 – Zonder dieren, zonder eten?	31
Bijlage 2a – Op het menu	32
Bijlage 2b – Op het menu	33
Bijlage 3a – Huisje, boompje... voor het beestje	34
Bijlage 3b – Huisje, boompje... voor het beestje	35
Bijlage 4 – Veldonderzoek	36
Bijlage 5 – Brief gemeente Den Haag	38
Bijlage 6 – Stadsdier	39
Bijlage 7 – Beoordelingsformulier	42

Introductie

Voor je ligt de handleiding behorend bij het lespakket *Dierenwijs – Wat is jouw kijk op dierenwelzijn?* Met deze lessen brengen we het thema dierenwelzijn onder de aandacht in het voortgezet onderwijs met de focus op; op welke manieren zijn wij verbonden met dieren? De lessen zijn geschreven voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De lessen zijn voor alle niveaus te gebruiken.

Waarom dit thema?

Dieren maken een onmisbaar deel uit van onze wereld: van huisdieren en boerderijdieren tot wilde dieren die een cruciale rol spelen in ecosystemen. Toch staat hun welzijn steeds vaker onder druk. Denk aan intensieve veehouderij, ontbossing, klimaatverandering en verlies van biodiversiteit. Het onderwerp dierenwelzijn is daarom actueler dan ooit.

Dit lespakket helpt om jongeren te laten nadenken over dierenwelzijn en hoe dierenwelzijn voorkomt in hun leven. Ze leren wat dieren nodig hebben om goed te leven en denken na over de gevolgen van menselijke keuzes voor dieren, de natuur en uiteindelijk ook voor onszelf. Jongeren ontwikkelen hun eigen waarden en normen. Ze maken keuzes die invloed hebben op hun leefstijl en hun kijk op de wereld.

Opbouw en inzet van dit lespakket

Het lespakket sluit aan bij actuele maatschappelijke discussies en helpt leerlingen kritisch na te denken over hun eigen rol. Daarbij stimuleert het pakket niet alleen kennis, maar ook empathie, verantwoordelijkheid en betrokkenheid bij de wereld om hen heen. In het lespakket zijn interactieve opdrachten, filmpjes en creatieve werkvormen te vinden die direct te gebruiken zijn in de dagelijkse praktijk.

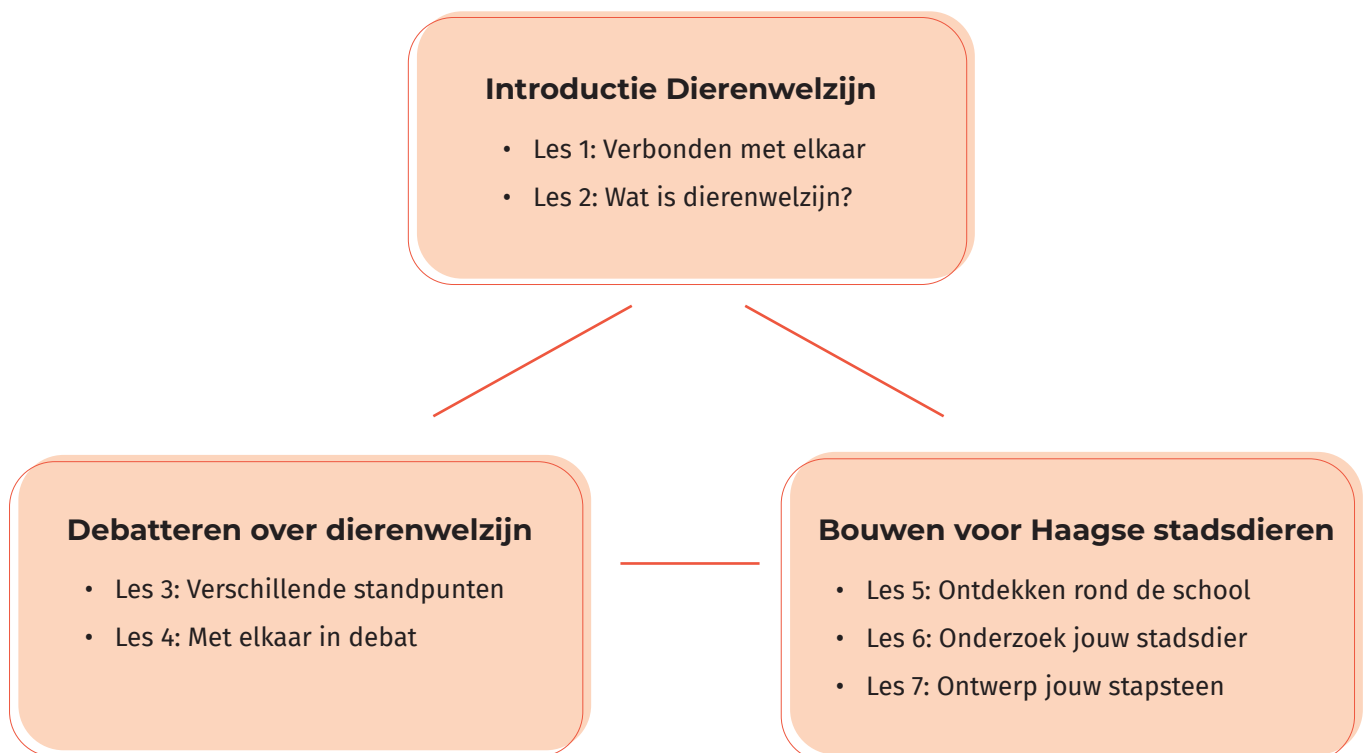
Het lespakket is breed in te zetten bij verschillende vakken of bijvoorbeeld tijdens het doen van een project(week). Hier geven wij een suggestie van vakken waarvan wij denken dat het lespakket bij aansluit:

1. **Introductie dierenwelzijn**
Nederlands, Maatschappijleer, Maatschappijwetenschappen, Filosofie, Biologie
2. **Debatteren over dierenwelzijn**
Nederlands, Maatschappijleer, Maatschappijwetenschappen, Filosofie
3. **Bouwen voor Haagse stadsdieren**
CKV, Beeldende Vorming, Techniek, Onderzoekend & Ontwerpend leren, Biologie

Opbouw van het lespakket

Het lespakket bestaat uit drie onderdelen die samen één doorlopende leerlijn vormen: een introductie over dierenwelzijn en twee verdiepingsroutes. Voor een complete leerervaring worden alle lessen na elkaar behandeld.

De introductielessen vormen het startpunt van het lespakket en worden altijd als eerste behandeld. De volgorde waarin de verdiepingsroutes worden gegeven, maakt niet uit. Bij tijdgebrek is het ook mogelijk om slechts één van de twee onderdelen te behandelen.

Kerdoelen SLO

Nederlands

Kerdoel 1 - De school stimuleert de taalcompetentie van leerlingen:

aanbieden van taalactiviteiten in betekenisvolle contexten; stimuleren van betekenisvolle activiteiten waarin school- en vaktaal en vakspecifieke taalvaardigheden verworven kunnen worden; stimuleren van het gebruiken van rijke teksten over inhoudelijke thema's in alle leergebieden.

Kerdoel 2 - De leerling begrijpt teksten:

benoemen van verschillen en overeenkomsten in feiten, meningen, argumentatie en perspectieven; benoemen van tegenstrijdige en overeenkomstige inhoud en framing binnen en tussen teksten.

Kerdoel 4 - De leerling voert gesprekken:

inzetten en uitbreiden van vaardigheden om gesprekken constructief te laten verlopen: luisteren, herkennen van signalen en passend reageren op de gesprekspartner(s); actief deelnemen aan gesprekken; afstemmen van taalgebruik, stemgebruik en non-verbale communicatie op communicatief doel en on- en offline context; verwerven en gebruiken van informatie afgestemd op kennis, achtergrond, standpunt en perspectief van de gesprekspartner(s); toepassen van gespreks- en taalconventies, passend bij de gespreksvorm.

Burgerschap

Kerdoel 19 - De school geeft vorm aan de democratische oefenplaats:

stimuleren van sociale vaardigheden en kritische denkvaardigheden; stimuleren van respectvolle communicatie, offline en online.

Kerdoel 21 - De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid:

ervaringen opdoen met het uitdrukken van eigen standpunten, luisteren naar argumenten van anderen, compromissen sluiten en omgaan met de uitkomsten van besluitvormingsprocessen.

Maatschappijleer

Domein A vaardigheden

de leerling ordent informatie en verwerkt deze in communicatie over maatschappelijke en politieke vraagstukken.

Biologie

Ecosysteem

ik benoem eigenschappen van ecosystemen en de rol van biotische en abiotische factoren zoals bodem en water.

Voedselrelaties

ik leg uit dat soorten in een gebied van elkaar afhankelijk zijn voor voedsel, schuilplaats en voortplanting. Ik benoem een voedselketen en voedselweb op basis van gegevens over planten en dieren in een gebied.

Introductie

Dierenwelzijn

De leerlingen leren over wat dierenwelzijn is en over dierethiek. Ze worden bewust van hoe zijzelf tegen dieren aankijken en hoe zij in verbinding staan met dieren. Daarnaast leren ze dat dieren onmisbaar zijn in ons leven.

Les 1:		
Verbonden met elkaar	Beschrijving	Materialen
Introductie – 15 min.	Voorkennis ophalen door middel van een werkvorm aan de hand van één stelling over dierenwelzijn en één stelling over dierethiek.	<ul style="list-style-type: none"> • Bord • Pennen • Post-its
Kern – 30 min.	Bekijk een video over de gevolgen van verlies van biodiversiteit (bijensterfte). Leerlingen leren over de verbondenheid van mens en dier. Daarna doen de leerlingen een verwerkingsopdracht.	<ul style="list-style-type: none"> • Beamer/ digibord • Video • Werkblad <i>Zonder dieren, zonder eten?</i>
Afsluiting – 5 min.	De werkbladen van de leerlingen kunnen opgehangen worden in het lokaal. De werkbladen kunnen in deze les nabesproken worden.	

Les 2:		
Wat is dierenwelzijn?	Beschrijving	Materialen
Introductie – 5 min.	Korte terugblik op wat er in les 1 aan bod gekomen is.	<ul style="list-style-type: none"> • Ingevulde werkbladen van les 1
Kern – 40 min.	Leerlingen gaan de slag met hoe zij zichzelf opstellen ten opzichte van dieren, en met de vijf vrijheden.	<ul style="list-style-type: none"> • poster vrijheden • Informatie-teksten
Afsluiting – 5 min.	Wat hebben de leerlingen geleerd over de vijf vrijheden? Wat wisten ze nog niet?	

Les 1 - Verbonden met elkaar

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- kennen de leerlingen hun eigen standpunt rondom het thema dierenwelzijn;
- zien de leerlingen, aan de hand van een concrete casus, in dat elke schakel in een (eco)systeem een onmisbare bijdrage levert;
- kunnen de leerlingen aan de hand van een voorbeeld aantonen dat mens en dier onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn als deel van een groter geheel;
- kunnen de leerlingen hun argumenten juist formuleren en gebruiken om hun standpunt kracht bij te zetten.

Introductie

Teken op het bord twee kaders naast elkaar (of op twee verschillende bordes) met uiterst links 'niet akkoord' en uiterst rechts 'akkoord'. In het midden schrijf je 'ik twijfel'. Nummer de kaders met 1 en 2. Geef de leerlingen elk twee post-its en leg hen achtereenvolgens twee stellingen voor. Kies uit onderstaande mogelijkheden, op maat van je leerlingen. De sterretjes geven een indicatie van de moeilijkheidsgraad.

Stelling 1 (dierenwelzijn)

* Ik vind dat mensen er alles aan moeten doen om te zorgen dat de dieren waar zij mee te maken hebben zich goed voelen.

** Ik vind dat een mens verantwoordelijk gesteld moet worden voor het welzijn van dieren, óók als hij niet weet welke invloed zijn keuzes op dieren hebben.

Stelling 2 (dierethiek)

* Ik vind dat alle organismen op aarde evenwaardig zijn aan elkaar.

** Ik kan voor mezelf een rangschikking maken in de organismen op aarde en daarin duidelijk maken welke soorten ik meer waard vind dan andere.

Geef de leerlingen per stelling wat tijd om na te denken en een mening te formuleren. Je kan ervoor kiezen om de leerlingen dit echt zelf te laten bedenken of dat ze mogen overleggen met hun buurman/vrouw. Op de post-it noteren ze hun naam en hun standpunt met een argument. Ze plakken hun post-it in het kader (of het midden) die met hun mening overeenkomt.

Doorloop enkele meningen en de bijbehorende argumenten. Houd daarbij het doel van de oefening in je achterhoofd, namelijk dat leerlingen leren om argumenten te geven om hun standpunt kracht bij te zetten.

HULPVragen:

- Waarom vind je dat?
- Welk argument geef je daarvoor?
- Zijn er nog meer argumenten?
- Kan je daar een concreet voorbeeld van geven?
- Wie kan dit standpunt in zijn eigen woorden uitleggen?

Kern

De volgende video is een fragment over de gevolgen van het verlies van biodiversiteit door bijensterfte. In deze activiteit leren de leerlingen met voorbeelden hoe mens en dier onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn als deel van een groter geheel. Bijen en andere insecten hebben een duidelijke rol in het ecosysteem, net zoals alle andere elementen in dat systeem. Dieren hebben dus een ecologische waarde.

Je kan voorafgaand aan het bekijken van het fragment voorkennis ophalen over biodiversiteit.

HULPVragen:

- Wat betekent biodiversiteit?
- Hoe kan de biodiversiteit meer of minder worden?
- Wat kunnen gevolgen zijn van een verlies aan biodiversiteit?
- Wat betekent een ecosysteem? Wat hebben de biodiversiteit en een ecosysteem met elkaar te maken?
- Wat zou ecologische waarde betekenen?

Bekijk het volgende fragment: [Geen bijen meer? Zo ziet de supermarkt van de toekomst eruit - Make Belgium Great Again](#)

Praat na over het fragment. Zoek niet naar juiste of foute antwoorden, maar stimuleer de leerlingen om dieper na te denken door allerlei vragen te stellen.

HULPVRAGEN:

- Waarover gaat dit fragment?
- Kan iemand de rol van bijen uitleggen voor voedselproductie?
- Wat zorgt ervoor dat insecten uitsterven?
- Welke boodschap(pen) ontdek jij in deze actie?
- Zouden er nog meer gevolgen zijn, behalve dat de voedselproductie sterk daalt en de supermarkt er dus leger bij ligt? Welke?

Verwerkingsopdracht

De leerlingen kiezen in een duo een dier uit dat belangrijk is voor de natuur en de mens. Het liefst een wild dier, dus geen veeteelt. Zij gaan dit dier onderzoeken en geven antwoord op de volgende vragen:

- Wat doet dit dier in de natuur en voor de mens?
- Wat zou er gebeuren als dit dier er niet meer is?
- Welk producten en/of voedsel zou daardoor verdwijnen of veranderen?
- Wat kunnen mensen eraan doen om ervoor te zorgen dat dit dier niet dreigt te verdwijnen?

De leerlingen kunnen het werkblad (bijlage 1) gebruiken voor het invullen van de informatie over hun gekozen dier.

Afsluiting

De werkbladen van de leerlingen kunnen opgehangen worden in het lokaal. De werkbladen kunnen in deze les nabesproken worden. Mocht daar geen tijd voor zijn, kunnen de werkbladen ook de volgende les besproken worden als bruggetje van les 1 naar les 2.

Les 2 - Wat is dierenwelzijn?

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- hebben de leerlingen ontdekt dat je je op verschillende manieren kunt opstellen ten opzichte van je relatie met dieren;
- kunnen de leerlingen betekenis geven aan het begrip dierenwelzijn aan de hand van vijf vrijheden;
- hebben de leerlingen nagedacht over het belang van het onderzoeken van dierenwelzijn.

Introductie

Korte terugblik op introductie les 1. Waar ging de les over? Wat hebben we geleerd over biodiversiteit en de gevolgen voor mens, dier en natuur? Eventueel aan de hand van de werkbladen die de leerlingen hebben ingevuld.

Kern - dierethiek

We gaan onderzoeken op welke manier wij zijn verbonden met dieren op emotioneel vlak. Dat noemen we ook wel 'dierethiek'.

Noteer op het bord:

Heerser – hoeder – vriend – gelijke ... van dieren

Wat ben jij volgens jou van dieren? Een heerser, een hoeder, een vriend of een gelijke? Wat we onder elke term verstaan, bepalen we straks.

Als de leerlingen problemen hebben met de termen, leg ze dan uit, maar beperk je tot de termen zelf en vul ze nog niet in met voorbeelden over hoe mensen zich tot dieren verhouden.

- › Heerser = iemand die beslist over anderen
- › Hoeder = iemand die de zorg over anderen op zich neemt
- › Vriend = iemand die eigen beslissingen neemt, maar anderen liefdevol benadert
- › Gelijke = iemand die zich helemaal evenwaardig stelt met anderen, zonder uitzonderingssituaties.

Laat de leerlingen per twee overleggen. Deel per twee de term (of termen) waarmee jij jezelf zou omschrijven. Probeer ook uit te leggen waarom je voor die term kiest.

Ga dan over tot een klassikaal gesprek. Noteer met kernwoorden de invulling die de leerlingen geven aan de vier termen op het bord. Het is de bedoeling dat jullie samen tot een consensus komen over wat de begrippen inhouden als het over dieren gaat. Vraag dus naar concrete voorbeelden en situaties met dieren om tot een duidelijke invulling van de begrippen te komen.

HULPVragen:

- Over welke term(en) hebben jullie nagedacht?
- Welke termen heb je overwogen? Wat waren redenen om voor die term te kiezen?
- Welke term heb je helemaal niet overwogen? Welke reden(en) had je daarvoor?
- Wat betekent heersen? Wat houdt het in als je heerser bent over dieren? Kan je daar een voorbeeld van geven?
- Wat betekent hoeden? Wat houdt het in als je hoeder bent over dieren? Kan je daar een voorbeeld van geven? Waarin verschilt hoeden over dieren van heersen over dieren, volgens jou?
- Wat houdt het voor jou in als je een dierenvriend bent? Waarin verschilt dat van hoeder zijn? Kan je een voorbeeld geven waarin dat verschil duidelijk is?
- Wat betekent iemands gelijke zijn, denk jij? Wat betekent dat in de relatie mens-dier?

Kern - vijf vrijheden

Wat is dierenwelzijn? Zoals jullie merken heeft iedereen op de ene of de andere manier met dieren te maken. We kunnen dus ook onze verantwoordelijkheid opnemen in onze omgang met dieren en in dierenwelzijn. Daarvoor gaan we samen onderzoeken wat dierenwelzijn precies inhoudt.

Dit gaan we doen aan de hand van de vijf vrijheden. Pak de poster erbij en bespreek kort iedere vrijheid.

Verdeel de leerlingen in groepen van vijf leerlingen. Ze krijgen elk een informatietekst die over de vijf vrijheden van dierenwelzijn gaat. Kies welke informatietekst je aan de leerlingen geeft (bijlage 2 en bijlage 3). Er is keuze uit twee informatieteksten; "op het menu" en "Huisje, boompje ... voor het beestje". Allebei de teksten zijn in twee niveaus aanwezig.

Elk groepslid is "vertegenwoordiger" van één van de vrijheden. De leerlingen krijgen dus als groepje dezelfde informatietekst. Je kan ervoor kiezen om bijvoorbeeld de helft van de klas de ene informatietekst te geven en de andere helft de andere informatietekst. De leerlingen lezen de informatietekst voor

zichzelf en markeren in de tekst stukken die gaan over de vrijheid die zij vertegenwoordigen. Daarna leggen de groepsleden elkaar aan de hand van hun markeringen in het kort uit wat hun vrijheid inhoudt en hoe dit terugkomt in de tekst. Zo zijn de leerlingen verplicht om de informatie goed te verwerken, aangezien zij de verantwoordelijkheid krijgen om de inhoud door te geven aan hun klasgenoten.

Afsluiting

Bespreek klassikaal hoe elke informatietekst betekenis geeft aan het begrip dierenwelzijn. Wijs de leerlingen op het feit dat de vijf vrijheden sterk met elkaar verbonden zijn en dat ze gedeeltelijk overlappen.

De vijf vrijheden

Achtergrondinformatie over de vijf vrijheden van dierenwelzijn. De vrijheden zijn verwerkt in een poster speciaal ontworpen voor het voortgezet onderwijs. Voor de definitie van dierenwelzijn vertrekken we vanuit de behoeften van dieren. We baseren ons op de vijf vrijheden van de Britse Farm Animal Welfare Council.

Dieren zijn vrij van honger en dorst

Ze hebben directe toegang tot vers drinkwater en geschikte voeding. Door de eeuwen heen heeft hun lichaam zich aangepast aan de voeding die ze in de natuur vinden. Het zoeken naar voedsel is ook een dagelijkse bezigheid.

Dieren zijn vrij van ongemak in een aangepaste leefomgeving

Ze hebben een geschikte, comfortabele huisvesting, met onderdak en plaats om te rusten. Het gedrag van een dier is afgestemd op zijn natuurlijke leefomgeving. Andere omgevingen moeten die omstandigheden zo goed mogelijk nabootsen: de ondergrond, de beweegruijnte, maar ook het klimaat.

Dieren zijn vrij van pijn, verwonding en ziekte

Hun ziektes en wonden worden voorkomen, tijdig opgemerkt en correct behandeld.

Dieren zijn vrij van angst en chronische stress

Omstandigheden die geestelijk lijden, angst en stress veroorzaken, moeten vermeden worden.

Dieren zijn vrij om natuurlijk gedrag te vertonen

Ze hebben voldoende ruimte, een aan hen aangepaste omgeving, het juiste gezelschap, en de kans om te doen wat typisch is voor hun soort.

Debatteren over dierenwelzijn

In deze lessen gaan de leerlingen de opgedane kennis uit de introductie lessen gebruiken om een debat met elkaar te voeren. Door te debatteren vergroten zij hun spreek- en luistervaardigheden. Daarnaast versterkt het de burgerschapscompetenties als kritisch denken, argumenteren en respect tonen voor de mening van anderen.

Les 3:		
Verskillende standpunten	Beschrijving	Materialen
Introductie – 15 min.	Herhaal kort de introductielessen. Wat hebben de leerlingen geleerd over dierenwelzijn? Moedig de leerlingen aan om de dingen die ze geleerd hebben in de introductielessen te gebruiken tijdens het debatteren.	
Kern – 30 min.	Introduceer en bespreek de stellingen. De leerlingen gaan aan de slag met het inhoudelijk voorbereiden van het debat.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Bronnen (digitaal of fysiek)</i>
Afsluiting – 5 min.	Bespreek dat de volgende les het echte debatteren gaat plaatsvinden en hoe ze zich daarop kunnen voorbereiden.	

Les 4:		
Met elkaar in debat	Beschrijving	Materialen
Introductie – 10 min.	Terugblik op de vorige les en tijd voor de laatste voorbereiding op het debat.	
Debatteren – 30 min.	De leerlingen gaan met elkaar in debat.	
Afronden – 10 min.	Bespreek het debatteren klassikaal na.	

Les 3 - Verschillende standpunten

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- begrijpen de leerlingen dat dierenwelzijn verschillende perspectieven kent en dat hier discussie over mogelijk is;
- kennen de leerlingen hun mening over dierenwelzijn en kunnen zij deze onderbouwen met argumenten;
- hebben de leerlingen spreek- en luistervaardigheden geoefend en kunnen zij deze actief inzetten;
- hebben de leerlingen respect voor verschillende standpunten en kunnen zij actief naar elkaar luisteren.

Introductie

In deze lessen gaan de leerlingen met elkaar debatteren over stellingen rondom dierenwelzijn. Debatteren vergroot de spreek- en luistervaardigheden van leerlingen. Het versterkt burgerschapscompetenties als kritisch denken, argumenteren en respect tonen voor de mening van anderen. En het vergroot het zelfvertrouwen. Debatteren geeft daarmee invulling aan verplichte kerndoelen in het onderwijs.

Herhaal kort de introductielessen 'Verbonden met elkaar en 'Wat is dierenwelzijn?'. Wat hebben de leerlingen geleerd over dierenwelzijn? Moedig de leerlingen aan om de dingen die ze geleerd hebben in de introductielessen te gebruiken tijdens het debatteren. Bespreek nog een keer de vijf vrijheden. Deze kunnen ze gebruiken tijdens het maken van hun argumenten.

Geef uitleg over hoe je een debat voert en bespreek de verschillende rollen (voor- en tegenstanders, gespreksleider, jury en publiek). Afhankelijk van hoe vaak de leerlingen al gedebatteerd hebben, moet hier korter of langer bij stilgestaan worden. Benoem ook de waarden die belangrijk zijn om met elkaar te kunnen debatteren.

Zie voor meer informatie over debatteren de [website van Schooldebatteren](#) (Stichting Nederlands Debat Instituut).

Kern

Maak groepjes van 6 leerlingen. Bespreek de volgende stellingen en laat de leerlingen er één per groepje kiezen:

1. Boerderijdieren moeten natuurlijk gedrag kunnen vertonen.
2. Alle dierentuinen in Nederland moeten gesloten worden.
3. Iedereen zou vegetariër moeten zijn.
4. Een circus zonder dieren is geen circus.
5. Mensen moeten insecten (zoals bijen en mieren) beschermen.
6. Dieren mogen worden gebruikt voor medische experimenten (zoals voor medicijnen of voor cosmetica).
7. Het houden van huisdieren is egoïstisch.
8. Jagen op wilde dieren mag alleen om de natuur in balans te houden.
9. Alle dieren hebben dezelfde rechten als mensen.
10. Iedereen mag voor plezier hengelen.

De leerlingen gaan in de groepjes aan de slag met het voorbereiden van de argumenten van hun standpunt over een stelling. Per groepje zijn er 3 voorstanders en 3 tegenstanders. Leerlingen uit andere groepjes kunnen de rol op zich nemen van jury, publiek en eventueel notulist.

Afsluiting

Bespreek dat de volgende les het echte debatteren gaat plaatsvinden en hoe ze zich daarop kunnen voorbereiden. Eventueel kunnen ze als huiswerk meekrijgen om het debat nog verder voor te bereiden als dat in deze les niet helemaal gelukt is.

Les 4 - Debatteren over dierenwelzijn

- Lesdoelen** Aan het einde van de les:
- hebben de leerlingen meer kennis over verschillende thema's rondom dierenwelzijn;
 - hebben de leerlingen geoefend met debatstrategieën.

Introductie Terugblik op de vorige les over het debat voorbereiden en aankondiging dat het debatteren vandaag gaat beginnen. Geef de groepjes eventueel nog 5 minuten om even bij elkaar te komen om de laatste argumenten voor te bereiden en te bespreken met elkaar.

Kern Creëer een veilig klimaat om het debatteren te kunnen beginnen. Zie voor meer informatie over debatteren de [website van Schooldebatteren](#) (Stichting Nederlands Debat Instituut).

Afsluiting Rond de les af door een aantal vragen klassikaal te bespreken, zoals:

- Welke argumenten vond je het meest overtuigend?
- Wat leerde je over dierenwelzijn en dierenethiek?
- Heeft dit debat je kijk op dieren veranderd?

Beloon goede samenwerking en actieve deelname. Sluit af met de boodschap dat respect voor dieren én kritisch denken belangrijke vaardigheden zijn voor een bewuste toekomst.

Bouwen voor Haagse stadsdieren

De leerlingen leren hoe biodiversiteit, dierenwelzijn en stedelijke ontwikkeling met elkaar samenhangen. Ze onderzoeken wat dieren in de stad nodig hebben om goed te kunnen leven en ontwerpen een stapsteen die bijdraagt aan het welzijn en de leefruimte van hun gekozen stadsdier.

Les 5 – Ontdekken rond de school	Beschrijving	Materialen
Introductie – 10 min.	Herhaal kort de introductielessen. Wat hebben de leerlingen geleerd over dierenwelzijn en biodiversiteit? Introduceer het onderwerp en de opdracht.	<ul style="list-style-type: none"> • PowerPoint
Kern – 35 min.	De leerlingen gaan veldonderzoek doen naar de biodiversiteit in de omgeving van de school.	<ul style="list-style-type: none"> • Materiaal veldonderzoek • Telefoon (optioneel) • Werkblad <i>Veldonderzoek</i>
Afsluiting – 5 min.	Bespreek de bevindingen klassikaal na.	<ul style="list-style-type: none"> • Werkblad <i>Veldonderzoek</i>

Les 6 – Onderzoek jouw stadsdier	Beschrijving	Materialen
Introductie – 10 min.	Herhaal kort de vijf vrijheden en introduceer de Haagse stadsdieren waar de leerlingen uit kunnen kiezen.	<ul style="list-style-type: none"> • PowerPoint
Kern – 35 min.	De leerlingen doen onderzoek naar hun gekozen stadsdier en maken een eerste opzet voor hun eindproduct.	<ul style="list-style-type: none"> • Werkblad <i>Stadsdier</i> • Brief gemeente • Laptop/ computer
Afsluiting – 5 min.	Bespreek de bevindingen klassikaal na.	<ul style="list-style-type: none"> • Werkblad <i>Stadsdier</i>

Les 7 – Ontwerp jouw stapsteen	Beschrijving	Materialen
Introductie – 5 min.	Blik terug op de vorige twee lessen en leg de opdracht uit.	<ul style="list-style-type: none"> • PowerPoint
Kern – 40 min.	De leerlingen gaan aan de slag met hun eindproduct.	<ul style="list-style-type: none"> • Materiaal hangt af van soort eindproduct
Afsluiting – 5 min.	Laat de leerlingen kort vertellen wat ze hebben gemaakt. Eventueel uitbreiden naar presentaties in een volgend lesuur.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Beoordelings- formulier</i>

Les 5 - Ontdekken rond de school

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- kunnen de leerlingen beschrijven wat een ecozone of groengebied is en uitleggen waarom deze belangrijk zijn voor dieren in de stad;
- kunnen de leerlingen in eigen woorden uitleggen wat biodiversiteit betekent met concrete voorbeelden uit hun omgeving;
- begrijpen de leerlingen dat de mens een belangrijke rol speelt in het behouden of verstoren van de biodiversiteit in de stad;
- hebben de leerlingen waarnemingen gedaan van planten en dieren in de omgeving van de school, en deze zorgvuldig vastgelegd.

Introductie

Herhaal kort de introductielessen. Wat hebben de leerlingen geleerd over dierenwelzijn en de verbinding tussen mens en dier? Wat is biodiversiteit?

Bekijk samen de video over de [Haagse ecozones in de stad](#) en bespreek na.

HULPVRAGEN:

- Wat heeft de gemeente gedaan om het voor de dieren in Den Haag leefbaar te maken?
- Wie is er weleens in een stukje natuur in de stad geweest? Hoe zag dat eruit? Wat vond je ervan?
- Welke dieren zien jullie zoal in de stad?

Bekijk samen [de kaart van Den Haag met groengebieden en ecozones](#). Zoom in op de (straat van de) school.

HULPVRAGEN:

- Waar ligt het dichtstbijzijnde stuk groen?
- Betekent dat dat alle andere stukken helemaal geen groen hebben maar alleen maar steen?
- Weet iemand wat er in de omgeving van de school is aan groen?
- Hebben jullie weleens 'wilde' dieren gezien in de omgeving van de school?

Kern

Maak groepjes, of laat de leerlingen zelf groepjes maken, van 3 á 4 leerlingen. In deze groepjes gaan ze aan de slag tot het einde van dit project. Geef de leerlingen het werkblad veldonderzoek mee (bijlage 4) en neem het samen met hen door. Maak afspraken over hoe de leerlingen zich buiten de school mogen bewegen en over hoe om te gaan met de dieren en natuur. Bespreek eventueel de termen 'flora' en 'fauna'.

Afsluiting

Bespreek het werkblad kort na in de klas. Wat valt op? Laat de leerlingen hun naam op het werkblad schrijven en het inleveren. Bewaar het goed, de volgende les hebben ze het werkblad weer nodig.

Les 6 - Onderzoek jouw stadsdier

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- kunnen de leerlingen beschrijven wat een stapsteen is en uitleggen waarom deze belangrijk is voor dieren in de stad;
- weten de leerlingen wat hun gekozen stadsdier nodig heeft om in de omgeving van de school te kunnen leven, aan de hand van de vijf vrijheden;
- weten de leerlingen wat een voedselketen is en kunnen ze deze tekenen.

Introductie

Begin de les met de brief van de gemeente (bijlage 5). Hierin staat uitgelegd wat een stapsteen is en wat er van de leerlingen verwacht wordt. Vertel de leerlingen dat ze deze les onderzoek gaan doen naar één Haags Stadsdier.

Om de dieren te introduceren gaan de leerlingen een dierengeluiden quiz spelen. Laat een geluidsfragment horen. Deze staan in de PowerPoint. De leerlingen schrijven individueel per geluid een dier op waarvan zij denken dat ze het geluid hebben gehoord.

Antwoorden:

1. Pad – 2. Huismus – 3. Vleermuis – 4. Merel – 5. Egel – 6. Wilde bij – 7. Ooievaar

Kern

De leerlingen kiezen in hun groepje één Haags stadsdier uit waarvoor zij een stapsteen gaan ontwerpen.

De leerlingen gaan de vijf vrijheden voor hun soort onderzoeken. Zo weten ze wat hun stadsdier nodig heeft, wat er al is en wat er nog ontworpen moet worden. De vijf vrijheden zijn tijdens de introductielessen behandeld, herhaal ze kort.

Deel het werkblad stadsdier (bijlage 6) uit en neem deze samen met de leerlingen door. Bespreek moeilijke begrippen zoals 'voedselketen'. In de PowerPoint vind je een voorbeeld van een voedselketen.

Voor het onderzoek mogen de leerlingen het internet gebruiken.

Afsluiting

Laat een aantal leerlingen per vrijheid vertellen wat ze hebben opgeschreven. Laat de leerlingen hun naam op het werkblad schrijven en het inleveren. Bewaar het goed, de volgende les hebben ze het werkblad weer nodig.

Les 7 - Ontwerp jouw stapsteen

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- hebben de leerlingen hun onderzoek uit eerdere lessen toegepast bij het ontwerpen van een geschikte stapsteen voor hun gekozen stadsdier;
- kunnen de leerlingen hun ontwerp toelichten en uitleggen hoe hun keuzes aansluiten bij de behoeften van het stadsdier;
- zien de leerlingen in dat de mens invloed heeft op het welzijn van (stads)dieren.

Introductie

Herhaal met de leerlingen de bevindingen uit de vorige lessen. Vertel de leerlingen dat ze deze les een stapsteen voor hun stadsdier gaan ontwerpen.

Kern

Ontwerp een stapsteen voor jouw stadsdier. Als leerkracht kan je kiezen voor het soort eindproduct of laat de leerlingen zelf kiezen. Opties zijn:

- (Onderzoeks)verslag
- PowerPointpresentatie
- 3D ontwerp
- Ontwerptekening
- Informatieposter
- Informatiefilmpje

Per vrijheid is er in onderstaande tabel beschreven waar het ontwerp aan moet voldoen. Deze staat ook in de PowerPoint. Bespreek de criteria en de voorbeelden klassikaal en laat de tabel tijdens het werken op het bord staan.

Vrijheid	Criteria	Voorbeeld – eekhoorn
 Vrij van honger en dorst	Er is directe toegang tot water en voedsel dat het dier op een natuurlijke manier kan vinden.	Op de plek staat al een Eik en er stroomt een beekje in de buurt.
 Vrij van ongemak in een aangepaste leefomgeving	Er zijn elementen uit de natuurlijke leefomgeving van het dier (nagebootst).	Extra bomen laten planten voor beschutting en nestmogelijkheden.
 Vrij van angst en chronische stress	Het dier ervaart (zo min mogelijk) angst en stress.	Het stukje groen wordt onaantrekkelijk gemaakt voor mensen om recreatief te gebruiken (zoals picknicken).
 Vrij om natuurlijk gedrag te vertonen	Het dier kan doen wat typisch is voor zijn soort.	Er worden holletjes van duurzaam materiaal gemaakt waar de eekhoorn zijn wintervoorraad kan verstopten.
 Vrij van pijn, verwonding en ziekte	Kansen op ziekte en verwonding worden zoveel mogelijk voorkomen.	Giftige planten/bomen (zoals de taxus) worden uitgegraven en verder weg terug geplant.

Afsluiting

Als de ruimte er is, reserveer dan een volgend lesuur om alle eindproducten te laten presenteren. Is deze ruimte er niet, laat dan de leerlingen om de beurt kort vertellen wat ze hebben gemaakt.

In bijlage 7 vind je een beoordelingsformulier. Hiermee kan je een cijfer aan het eindproduct geven. Deze kan je als leerkracht zelf invullen per eindproduct. Wanneer er gepresenteerd wordt, kan je er ook voor kiezen om de leerlingen elkaar te laten beoordelen en dit mee te nemen in de eindbeoordeling.

Mochten de leerlingen het leuk vinden om hun ontwerp te delen met de gemeente dan kunnen ze het mailen naar milieueducatie.po@denhaag.nl. Wie weet kunnen wij het daadwerkelijk gebruiken ter inspiratie!

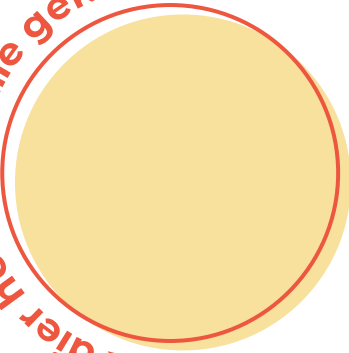
Bijlagen

Zonder dieren, zonder eten?

Naam:
.....

1. **Waarom hebben jullie dit dier gekozen?
Welke rol speelt dit dier in jullie leven?**

Welk dier hebben jullie gekozen?

3. **Wat zou er gebeuren als dit dier er niet meer is?**

4. **Welk producten en/of voedsel zou daardoor verdwijnen of veranderen?**

2. **Wat doet dit dier in de natuur en voor de mens?**

5. **Wat kunnen mensen eraan doen om ervoor te zorgen dat dit dier niet dreigt te verdwijnen?**

Op het menu

Om gezond te leven hebben we water en voedingsstoffen nodig. Dat geldt ook voor dieren. Zonder een aangepast rantsoen krijgen we – mensen én dieren – al snel gezondheidsproblemen.

Elke diersoort heeft zijn eigen behoeften wat voedsel betreft. De evolutie van de diersoort heeft ervoor gezorgd dat zijn lichaamsbouw perfect is afgestemd op

het voedsel dat in de natuur te vinden is. Dat zie je aan hun uiterlijk, bijvoorbeeld aan de bek, de snuit of de snavel van een dier.

Insectenetende vogels hebben een lange bek om de insecten uit hun verstoppplaatsen te pakken. En als je een vogel ziet met een korte stevige bek, is de kans groot dat hij die nodig heeft om noten en zaden te kraken. Runderen hebben geen bovenste snijtanden, zodat ze het gras beter met hun ondertanden kunnen snijden, terwijl honden scherpe hoektanden hebben, wat optimaal is om vlees los te scheuren. Een ander soort voedsel betekent een ander soort gebit!

Maar ook het hele spijsverteringsstelsel van dieren is volledig afgestemd op het soort voedsel dat ze in de natuur eten. Zo hebben herkauwers vier magen en hebben kippen er twee. Het type voedsel en de hoeveelheid die het dier ervan nodig heeft, kunnen verschillen naargelang de levensfase en de omgeving waarin het dier zich bevindt. Als een dier drachtig is of kleintjes moet zogen, heeft dat ook een invloed op wat en hoeveel het dier eet. De buitentemperatuur speelt dan weer een rol in de hoeveelheid water die een dier moet drinken.

Een dier eet wat er beschikbaar is, en wat hij lekker vindt. Maar hij kan geen rekening houden met de voedingsstoffen die er in het voedsel zitten. In de natuur zijn het dier en zijn voedselbron doorgaans goed op elkaar afgestemd. Maar dieren die door mensen gehouden worden, eten wat er aangeboden wordt. Het is dan aan de eigenaar – of de verzorger – om erover te waken dat het dier alle nodige voedingsstoffen binnenkrijgt en natuurlijk dat het voedsel aangepast is aan de lichaamsbouw van het dier. Een knaagdier of een konijn moet bijvoorbeeld de kans krijgen om effectief te knagen. Anders zullen zijn tanden niet mooi afslijten en krijgt het dier gebitsproblemen. Uiteraard mag het voedsel niet schadelijk of giftig zijn voor dieren, en daar moet de eigenaar zich goed van bewust zijn. Uien en chocolade bijvoorbeeld zijn giftig voor honden, katten, en veel andere diersoorten.

Voldoende aangepast voedsel aanbieden is dus erg belangrijk voor mensen die dieren houden. Maar ook een te veel aan voedsel kan voor problemen zorgen. Een dier met overgewicht is niet meer gezond. Daarbij moet een eigenaar rekening houden met de manier waarop zijn huisdier in de natuur aan zijn eten geraakt. Het zoeken naar voedsel is vaak een belangrijk onderdeel van het natuurlijk gedrag. De eigenaar zorgt er het best voor dat zijn dieren dat gedrag kunnen nabootsen door het voedsel te verstoppelen of moeilijker toegankelijk te maken. Dat heet voedselverrijking. Anders kunnen de dieren zich gaan vervelen en daardoor afwijkend gedrag vertonen. Ze gaan dan bijvoorbeeld steeds hetzelfde gedrag herhalen, zoals heen en weer wiegen of 'ijsberen', of ze gaan vechten met hun soortgenoten.

Bij dieren in groep is het noodzakelijk dat er voldoende voedsel is en dat het op verschillende plekken wordt aangeboden. Zo krijgen ook de dieren die laag in de rangorde staan de kans om hun honger te stillen.

Op het menu

Om gezond te leven hebben we water en voedsel nodig. Dat geldt ook voor dieren. Zonder een aangepast rantsoen krijgen we – mensen én dieren – al snel gezondheidsproblemen.

Elke diersoort heeft zijn eigen behoeften wat voedsel betreft. Zijn lichaamsbouw is perfect afgestemd op het voedsel dat hij in de natuur kan vinden. Dat is vaak aan hun uiterlijk te zien. Insectenetende vogels hebben een lange bek om de insecten uit hun verstopplaatsen te pakken. En als je een vogel ziet met een korte stevige bek, is de kans groot dat hij die nodig heeft om noten en zaden te kraken.

Runderen hebben geen bovenste snijtanden, zodat ze het gras beter met hun ondertanden kunnen snijden, terwijl honden scherpe hoektanden hebben, wat optimaal is om vlees los te scheuren. Maar ook het hele spijsverteringsstelsel van dieren is volledig afgestemd op het soort voedsel dat ze in de natuur eten. Zo hebben herkauwers vier magen en hebben kippen er twee.

Het type voedsel en de hoeveelheid verschilt naargelang de levensfase en de omgeving van het dier. Als een dier drachtig is of kleintjes moet zogen, heeft dat een invloed op wat en hoeveel het dier eet en drinkt. Bij warm weer moeten dieren meer drinken.

Dieren die door mensen gehouden worden, eten wat er aangeboden wordt. Het is dan aan de eigenaar – of de verzorger – om erover te waken dat het dier alle nodige voedingsstoffen binnenkrijgt en natuurlijk dat het voedsel bij de lichaamsbouw van het dier past. Een knaagdier of een konijn moet bijvoorbeeld de kans krijgen om effectief te knagen. Anders zullen zijn tanden niet mooi afslijten en krijgt het dier gebitsproblemen. Uiteraard mag het voedsel niet schadelijk of giftig zijn voor dieren, en daar moet de eigenaar zich goed van bewust zijn. Uien en chocolade bijvoorbeeld zijn giftig voor honden, katten, en veel andere diersoorten.

Een eigenaar mag niet vergeten te kijken naar de manier waarop zijn huisdier in de natuur aan zijn eten geraakt. Het zoeken naar voedsel is vaak een belangrijk onderdeel van het natuurlijk gedrag. De eigenaar zorgt er het best voor dat zijn dieren dat gedrag kunnen nabootsen door het voedsel te verstoppert of moeilijker toegankelijk te maken. Dat heet voedselverrijking. Anders kunnen de dieren zich gaan vervelen en daardoor afwijkend gedrag vertonen. Bij groepsdieren is het noodzakelijk dat er voldoende voedsel is en dat het op verschillende plekken wordt aangeboden. Zo krijgen ook de dieren die laag in de rangorde staan de kans om hun honger te stillen.

Huisje, boompje... voor het beestje

Elke diersoort heeft een natuurlijke leefomgeving die het best past bij zijn natuurlijke behoeften. Bij die specifieke leefomgeving hoort de aanwezige natuur, maar ook het klimaat, de bodemsoort, de aanwezigheid van andere dieren en de landschapselementen zijn van belang.

De meeste dieren hebben verschillende activiteiten op een dag: zoeken naar voedsel, slapen of rusten, verkennen en verdedigen van het territorium en communiceren met andere dieren. In hun natuurlijke omgeving kan dat allemaal. Maar dieren die door mensen gehouden worden, zitten niet meer in hun natuurlijke leefomgeving. Dan is het niet meer zo vanzelfsprekend dat het dier en zijn omgeving aan elkaar zijn aangepast. Daar moet de eigenaar voor zorgen.

Dieren moeten zelf kunnen reageren als ze bijvoorbeeld honger of dorst hebben, zich vervelen of het te warm of te koud hebben. Ze moeten dus vrije toegang hebben tot onderdak of een schuilplaats, een voeder- en drinkplaats, een comfortabele rustplaats en een plaats om hun behoefte te doen. En ze hebben materiaal nodig waarmee ze zich kunnen bezighouden (verrijking).

Daarnaast heeft elk dier specifieke behoeften. Honden rennen, konijnen graven, kippen nemen een stofbad enzovoort. Dat alles moet veilig kunnen gebeuren, zonder dat ze zich verwonden.

Dieren in gevangenschap hebben vaak minder ruimte dan hun soortgenoten in de natuur. Hun bewegingsbehoeften zijn echter dezelfde. Dat kan weleens tot problemen leiden: afwijkend gedrag (zoals dieren die heen en weer wiegen of constant knagen aan voorwerpen als een staldeur) of gevechten doordat de dieren te dicht bij elkaar zitten.

Een gouden regel is om de natuurlijke leefomgeving van het dier zo goed mogelijk na te bootsen, inclusief de grootte, de bodem, het klimaat, het dagritme en de eventuele soortgenoten. Sommige diersoorten kunnen zich relatief gemakkelijk aanpassen aan omstandigheden die licht verschillen van hun natuurlijke omgeving. Maar er zijn ook diersoorten die erg gevoelig zijn voor de kleinste verandering, zoals leguanen. Het is belangrijk om je daar als eigenaar van bewust te zijn.

Huisje, boompje... voor het beestje

Elke diersoort heeft een natuurlijke leefomgeving die het best past bij zijn natuurlijke behoeften. Het dier is volledig aangepast aan die specifieke leefomgeving, die meer omvat dan het landschap waarin het dier vertoeft. Behalve de bodem, de begroeiing en het water dat aanwezig is, bepalen de temperatuur, de luchtvochtigheid en de wind ook hoe een dier de omgeving ervaart. Daarnaast is ook de eventuele aanwezigheid van andere dieren, van dezelfde of van andere soorten, belangrijk.

De meeste dieren hebben verschillende activiteiten op een dag: zoeken naar voedsel, slapen of rusten, verkennen en verdedigen van het territorium en communiceren met andere dieren. Het is hun omgeving die het hen mogelijk maakt om dat natuurlijke gedrag te vertonen. Dieren die door mensen gehouden worden, moeten vaak hun natuurlijke leefomgeving inruilen voor een artificiële of kunstmatige huisvesting. Dan is het niet meer zo vanzelfsprekend dat het dier en zijn omgeving aan elkaar zijn aangepast. Daar moet de eigenaar voor zorgen.

Het is voor dieren erg belangrijk om zelf te kunnen reageren op interne of externe prikkels, zoals honger, verveling of warmte. Hun huisvesting moet daarop voorzien zijn. Voor elke behoefte moet er een plek voorzien zijn waartoe het dier de vrije toegang heeft: onderdak of een schuilplaats, een voederplaats, een comfortabele rustplaats en een plaats om hun behoefte te doen. En ze hebben materiaal nodig waarmee ze zich kunnen bezighouden (verrijking).

Daarnaast heeft elk dier specifieke behoeften. Honden rennen, konijnen graven, kippen nemen een stofbad enzovoort. Dat alles moet veilig kunnen gebeuren, zonder dat ze zich verwonden.

Dierenverzorgers moeten hun dieren goed kennen om de huisvesting zo goed mogelijk te kunnen aanpassen aan hun soorteigen behoeften. Weten wanneer de dieren willen spelen, wanneer ze eten of net in alle rust willen slapen, hoort daar ook bij.

Dieren in gevangenschap hebben vaak minder ruimte dan hun soortgenoten in de natuur. Hun bewegingsbehoeften zijn echter dezelfde. Dat kan weleens tot problemen leiden: afwijkend gedrag (zoals dieren die heen en weer wiegen of constant knagen aan voorwerpen als een staldeur) of gevechten doordat de dieren te dicht bij elkaar zitten.

Toch zijn er – zeker bij gezelschapsdieren – manieren om aan hun bewegingsbehoeften tegemoet te komen. Iedereen weet dat je met een hond kan gaan wandelen, maar dat kan ook met andere diersoorten, op voorwaarde dat de omgeving en de ondergrond veilig en aangenaam voor hen zijn. Kippen, konijnen en cavia's kunnen onder toezicht op verkenning in de tuin. Grotere dieren kunnen op bezoek naar een weide in de buurt, waar andere struiken te ontdekken zijn.

Een gouden regel is om de natuurlijke leefomgeving van het dier zo goed mogelijk na te bootsen, inclusief de grootte, de bodem, het klimaat, het dagritme en de eventuele soortgenoten. Sommige diersoorten kunnen zich relatief gemakkelijk aanpassen aan omstandigheden die licht verschillen van hun natuurlijke omgeving. Maar er zijn ook diersoorten die erg gevoelig zijn voor de kleinste verandering, zoals bepaalde reptielen. Het is belangrijk om je daar als eigenaar van bewust te zijn.

Veldonderzoek

Wat leeft er in de omgeving van jouw school?

Ga met de materialen op ontdekkingsstocht in de buurt van jouw school en eventueel in de dichtstbijzijnde ecozone.

1.

Wat zie je allemaal om je heen? Vink aan wat je ziet.

Natuurlijke elementen

- Hoge bomen
- Lage bomen
- Struiken
- Bloeiende planten/bloemen
- Klimplanten (langs muren/hekken)
- Grasveld
- Ruig groen (ongemaaid gras/vrij groeiende planten)
- Water (sloot/vijver/plas)
- Waterplanten (zoals riet)
- Dode takken/boomstronken
- Zandgrond/kale aarde
- Nestkastjes/holtes in bomen
- Spinnenwebben
- Insecten (zichtbaar of hoorbaar)
- Slakken, wormen of andere kleine dieren
- Holletjes/gangen in de grond
- Poep, pootafdrukken of andere dieren sporen

Menselijke invloed en infrastructuur

- Straatverlichting
- Stenen (straat/voetpad/plein)
- Bebouwing (school/huizen/flats)
- Bankjes
- Speeltoestellen
- Tuinen
- Zwerfafval
- Afvalbakken
- Verkeer

Omgevingsfactoren

- Veel zonlicht
- Schaduwplekken
- Geluidsoverlast

Geachte leerlingen,

Allereerst willen wij jullie bedanken voor jullie inzet en nieuwsgierigheid tijdens het onderzoek naar de biodiversiteit rondom jullie school. Het is belangrijk dat jonge inwoners van Den Haag zich bewust zijn van de natuur in hun directe omgeving. Jullie hebben al ontdekt hoe onze stad is opgebouwd uit verschillende groengebieden en ecologische zones én hoe deze bijdragen aan een leefbare omgeving voor mens en dier.

Als gemeente werken wij dagelijks aan het verbeteren van de leefomgeving voor de dieren die in onze stad wonen. Den Haag is al goed op weg: we hebben parken, tuinen, waterpartijen en bossen die veel soorten aantrekken. Toch merken we dat veel dieren moeite hebben om zich veilig te verplaatsen tussen deze groengebieden. De stad is vol wegen, gebouwen en andere obstakels.

Daarom zijn we op zoek naar slimme oplossingen, zoals stapstenen. Dit zijn kleine, groene plekken die dieren helpen om van het ene natuurgebied naar het andere te komen. Denk bijvoorbeeld aan een insectenhotel op het dak van een bushokje of een groene brug over een autoweg. Zulke stapstenen kunnen een groot verschil maken.

Wij nodigen jullie uit om mee te denken. Jullie gaan een stapsteen ontwerpen voor één dier dat in de stad leeft. Voordat jullie beginnen, is het belangrijk om goed te onderzoeken wat dit dier nodig heeft om gezond en veilig te kunnen leven. Daarbij gebruiken jullie de vijf vrijheden als hulpmiddel.

We zijn erg benieuwd naar jullie ideeën en ontwerpen. Wie weet dragen jullie straks bij aan een nóg groenere en diervriendelijkere stad.

Met vriendelijke groet,
Afdeling Milieueducatie
Gemeente Den Haag

Stadsdier

**Het Haagse stadsdier dat
wij hebben gekozen is:**

.....

1.

Onderzoek op internet wat jouw stadsdier nodig heeft om in de omgeving van de school te kunnen wonen.

Gebruik de vijf vrijheden. Teken voor 'vrij van honger en dorst' de voedselketen van jouw gekozen dier. Schrijf voor de andere vrijheden in steekwoorden op wat jouw stadsdier nodig heeft.

Vrij van honger en dorst

Vrij van ongemak in een aangepaste leefomgeving

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Vrij van angst en chronische stress

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Vrij om natuurlijk gedrag te vertonen

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Vrij van pijn, verwonding en ziekte

Tip:

Hoe zou jouw dier gewond of ziek kunnen raken? En hoe kan je dit voorkomen?

2.

Wat is er al in de omgeving van de school en wat is geschikt voor jouw stadsdier?

Gebruik jouw verzamelde informatie uit les 1. Markeer op het werkblad veldonderzoek groen wat er al is, oranje wat jouw dier niet nodig maar ook geen last van heeft en rood wat beter niet in de leefomgeving van jouw dier kan zijn.

3.

Kijk nog eens terug op de kaart van Den Haag met natuurnetwerken.

Gebruik de link [Natuurnetwerk - Groengebieden en ecologische verbindingzones](#) of volg de stappen hieronder.

1. Typ in google: 'arcgis groengebieden en ecologische verbindingzones den haag'
2. Klik op de bovenste zoekopdracht
3. Klik op de afbeelding van de kaart

4.

Wat zou de beste locatie zijn voor een stapsteen voor jouw Haags stadsdier?

Let op: jullie hebben de optie om iets nieuws voor jullie stadsdier te ontwerpen of om een bestaande plek aan te passen. Dat kan bijvoorbeeld betekenen dat je een voetpad vervangt voor een loopbrug, zodat er onder de brug ruimte ontstaat. Of dat er al een geschikte, groene plek is waar een aantal aanpassingen nodig zijn. Kies met alle informatie die je hebt verzameld een locatie uit. Beschrijf deze locatie:

Beoordelingsformulier

- 0 – komt niet terug in eindproduct
 1 – komt deels terug in eindproduct
 2 – komt uitgebreid terug in eindproduct

Vrijheid	Criteria	Punten: 0, 1 of 2
 Vrij van honger en dorst	Er is directe toegang tot water en voedsel dat het dier op een natuurlijke manier kan vinden	
 Vrij van ongemak in een aangepaste leefomgeving	Er zijn elementen uit de natuurlijke leefomgeving van het dier (nagebootst)	
 Vrij van angst en chronische stress	Het dier ervaart (zo min mogelijk) angst en stress	
 Vrij om natuurlijk gedrag te vertonen	Het dier kan doen wat typisch is voor zijn soort	
 Vrij van pijn, verwonding en ziekte	Kansen op ziekte en verwonding worden zoveel mogelijk voorkomen.	
Totaal aantal punten <i>(Behaalde punten / 10 x 9 + 1)</i>		

Heerser

Hoeder

Vriend

Gelijke

